

Els alquimistes, la Inquisició, en Nicolau i un altre gironí

**per
Joaquim Casal i Fàbrega**

Les noves teories sempre han tingut detractors i defensors. Així ha estat, és i serà. El cas dels alquimistes no va ser cap excepció. No deixa de ser curiós, però, que al nostre país els que més es distingissin pels seus atacs fossin dos gironins: Nicolau Eimeric i Bernat Estruc.

Un altre fet pot ajudar a comprendre aquest punt: un parell dels noms que més sonaren entre els dels alquimistes foren catalans: Arnau de Vilanova i Ramon Llull. Donades les seves idees progressistes, i el caràcter de «francitradors» que ambdós presentaren és possible que, almenys en part, els atacs contra els alquimistes efectuats pels dos gironins esmentats fossin una faceta més de la lluita contra l'obra d'Arnau i de Llull.

De totes maneres, la lluita contra els alquimistes fou també el rebuig d'unes idees noves i estrangeres, que a més a més venien d'un món infidel: l'àrab.

Els alquimistes

Apareguda a Egipte i a Xina fa uns dos mil dos-cents anys, l'alquímia va arribar a Europa per mitjà dels àrabs. Va ésser al segle XII quan els europeus van començar a descobrir tot un feix de coneixements insospitats, que uns quants segles de cultura islàmica havien anat emmagatzemant. Sobretot a Espanya, rica en documents àrabs, es varen començar a traduir llibres de medicina, matemàtiques, astrologia, etc. També foren traduïts al llatí molts tractats d'alquímia. Aquesta havia conegut ja una època d'esplendor, originada per contactes amb Alexandria i amb ciutats de Mesopotàmia, i iniciada en el segle VIII. Els grans alquimistes àrabs (Jabir, Razi, Avicenna, etc.), posseïdors ja d'una certa tecnologia (*), estudiaren operacions com la destil·lació, cristallització, sublimació i calcinació, i sabien preparar àcid nítric, concentrar àcid acètic del vinagre, etc. A ells devem tota una sèrie de paraules que els traductors incorporaren als textos llatins i que després han passat a la nostra llengua: alambí, àlcali, nafta, elixir, etc.

L'alquímia trobà ràpidament adeptes a l'Europa occidental. Mentre l'esplendor que havia conegut en el món àrab deixava anar les darreres espurnes, ja a les açaballes, aquí el nou

(*) La tecnologia química té una antiguitat superior al que normalment se suposa. 1.500 anys a. JC., els tintorers egipcis coneixien ja una sèrie considerable de processos. Per altra part, l'aparell d'extracció sòlid-líquid per reflux més antic que es coneix, fou construït aproximadament 3.500 anys a. JC. a Tepe-Gawa (al NE de Mesopotàmia).

Art creixia i s'estenia. Sembla que en el segle XII o XIII, els alquimistes europeus ja disposaven de destil·ladors en què s'havia introduït la millora de realitzar la condensació dels vapors fora de la capçalera de l'aparell. Al segle XIII, l'alquimista Alderotti, de Florència, va descriure la concentració de l'esperit de vi per mitjà de successives destil·lacions fraccionades, arribant probablement a obtenir per aquest mètode un alcohol del 90% de puresa.

Arnau i Llull

Un dels noms que té més pes entre els primers que apareixen en l'alquímia europea, és el d'Arnau de Vilanova. Encara que s'ha exagerat la seva intervenció, atribuint-li moltes obres que no havia escrit i descobriments que no havia pas fet (com per exemple el de l'àcid nítric), podem admetre que va escriure uns sis tractats d'alquímia (1). Va deixar també una primera descripció de la destil·lació de la sang (els detalls que va donar d'aquesta operació, ia que no la interpretació, s'ajusten a la realitat, com ha fet notar algun autor (2).

També a n'En Ramon Llull li varen atribuir unes quantes obres alquímiques, malgrat que ell no va creure mai en la transmutació dels metalls. Això va fer que, durant força temps, el seu nom fos inclòs entre els dels alquimistes més famosos, adjudicant-li, de més a més d'altres coses, una estada a Londres, on hauria transmutat una gran quantitat de metall vil en or. És possible que una bona part d'aquestes obres fossin escrites per En Ramon de Tàrraga (3), alquimista català descendent d'una família de jueus conversos. Possiblement, aquest no creu que convenien de posar el nom en els seus textos alquímics (o posà només el seu nom de pila, igual al d'En Llull), per causa de les greus dificultats que, com l'Arnau de Vilanova i les doctrines d'En Llull, tingué amb la Inquisició (en la seva causa, que acabà amb una mort no gaire clara, hi intervingué també En Nicolau Eimeric).

Nicolau Eimeric

Al nostre país, la instauració de la Inquisició va seguir un procés semblant al que va desenvolupar-se a l'Europa occidental. L'any 1194, Alfons I promulgà un document contra els valdesos. Quatre anys més tard, Pere I en promulgava un altre. Seguint la mateixa tònica, En Jaume I promulgà el 1226 un edicte contra els heretges. El 1232 el papa Gregori IX va dirigir una butlla al bisbe de Tarragona (4), en la qual li manava que actués contra els mateixos. En l'organització dels tribunals hi va intervenir decidivament St. Ramon de Penyafort que, de més a més, i com a ajuda per als inquisidors, que encara estaven a les beceroles, cap al 1242 va escriure un manual pràctic de l'Inquisidor.

D'aquesta manera quedava establerta la Inquisició a Aragó i Catalunya. A Castella i a la resta de la Península, no hi arribaria fins als dies dels Reis Catòlics. Perquè a Catalunya la Inquisició arribés al seu punt màxim, però, s'havien d'escolar encara uns quants anys. Els necessaris perquè entrés en escena un gironí, En Nicolau Eimeric.

Nascut a Girona el 1320, l'Eimeric prengué l'hàbit dels dominicans el 4 d'agost de 1334, en el convent de Girona. Després d'haver estudiat teologia a París, en quedar vacant el 1356 la plaça d'Inquisidor General de Catalunya i Aragó, la va ocupar ell, sense que fos obstacle la seva jovesa. Deposat el 1360, ho tornà a ser el 1366 fins al 1388. Es va dedicar plenament, amb l'embranchida i la inflexibilitat que el van caracteritzar durant tota la seva vida, a la tasca que li havien encomanat. La seva acció contra els heretges es va ampliar amb la persecució dels seguidors de la doctrina d'En Ramon Llull. Deixant-se portar pel seu zel, i sentint-se probablement recolzat per les influències que tenia a Roma, va anar massa lluny en la seva missió d'Inquisidor. Això va fer que fos desterrat per Pere III. Tornat a Catalunya, reincidí en el seu comportament, creant-se noves dificultats. En una lletra datada el 28 de juny de 1367, el rei Pere IV el Cerimoniós es queixava de les persecucions que patien els llullistes, i dels mètodes emprats en aquestes (5). La situació va anar empitjorant, produint-se posteriorment alguns enfrontaments amb el rei Joan I, que havia succeït al seu pare. Això, junt amb altres circumstàncies (antipatia personal del rei, que per altra part veia amb bons ulls els llullistes), va fer que fos desterrat una altra vegada, el 3 d'abril de 1393. Va residir en l'exili a Avinyó i tornà a Catalunya l'any 1397, quan Martí l'Humà ho va permetre.

El 4 de gener de 1399 morí a Girona En Nicolau Eimeric, de qui Fort i Coaul diu: «...no fou un home vulgar, ans insinuat d'enormes qualitats que, incontrolades, foren els seus defectes pitjors... La relació de la seva vida, d'una activitat molt sostinguda, i plena d'incidències força interessants, esdevé encara apassionant...».

Vint anys després que l'anomenessin Inquisidor General el 1376, l'Eimeric havia publicat el «Directorium Inquisitorum». Aquest tractat, que es va convertir en el manual indispensable per a tots els tribunals de la Inquisició, va aparèixer per primera vegada a Avinyó en la data ja esmentada, i estava dedicat a l'abat de Roses. El 1503 va ésser editat a Barcelona per Joan Luschner, impressor alemany. Més tard, el va tornar a imprimir a Roma En Francesc Peña, incloent-hi extensos comentaris. Se'n coneixen les seqüents reimpressions (6): Roma (1578, 1585, 1587, 1597); Venècia (probablement en 1578; també en 1591, 1595 (dues), (1607). En aquesta obra, l'Eimeric crida ja l'atenció del lector envers els alquimistes, a qui

"Directorium inquisitorum". Portada de l'edició del 1587.

DIRECTORIUM INQUISITORVM

F. NICOLAI EYMERICI
ORDINIS PRAED.

CVM COMMENTARIIS FRANCISCI PEGNÆ
Sacrae Theologiae ac Juris utriusque Doctoris.

IN HAC POSTREMA EDITIONE ITERVM EMENDATVM
& auctum, & multis litteris Apostolicis locupletatum.

AD S. D. N. GREGORIUM XIII. PONT. MAX.
ACCESSIT HAERESVM, RERVM ET VERBORVM
Multiplex, & copiosissimus Index.

CVM PRIVILEGIO, ET SUPERIORVM APPROBATIONE.

ROMAE, IN AEDIBVS POPVLI ROMANI
Apud Georgium Ferrarium M D LXXXVII.

considera probables responsables de delictes perseguits per la Inquisició.

Bé que el «Directorium...» va ésser la seva obra més coneguda, l'Eimeric en va escriure moltes més. No en parlarem aquí, per a no apartar-nos del tema que ens ocupa (**). Una d'elles, però, té un interès indubtable per al nostre propòsit: és el tractat «Contra alchimistas», que, dedicat a l'abat de Roses, aparegué el maig de 1396 (Biblioteca Nacional de París, fons llatí antic, còdex 3171).

(**) Se'n conserva també una lletra autògrafa, escrita a Girona (8).

Bernat Estruc

No podem estar segurs, però, que la paternitat d'aquest tractat correspongui a l'Eimeric. Luanco (7) va donar a conèixer un llibre, escrit en llatí amb caràcters del s. XIV, en què hi figura el tractat que comença «Incipit tractatus contra alchimistas editus et compositus per fratrem Bernardum Strucii monachus et abbas monasteri Sancti Stephani de Bolneolis, ordinis Sancti Benedicti, diócesis gerundensis...». Es dedicat a Pere de Luna. Porta la data de 1404. S'hi troba també una lletra adreçada a n'aquest, tractant els alquimistes de «homines mendiatorum fabricatores», «homines marsupiorum evacuatores» i «latrones totis viribus». (En el tractat de l'Eimeric, són titllats de «thesaurorum

promissores», «mendaciorum fabricatores», «hominum deceptores», «pauperum defraudatores» i «fures et latrones»).

Ens trobem, doncs, amb un altre gironí, ja que En Bernat Estruc era de Castelló d'Empúries. Ens diu l'Alsus (9) que va vestir l'hàbit a St. Pere de Roda i que passà després a l'abadia de Sta. Maria de Roses. Més tard fou governador, durant deu anys, del palau episcopal d'Avinyó. Com l'Eimeric, devia ésser un home enèrgic i d'empenta. Va demostrar-ho el 1398, quan va lluitar contra l'exèrcit francès que havia posat setge al palau. El 1401 el trobem a l'abadia de Banyoles, on va estar fins al 1409. Després es féu càrrec del monestir de St. Pere de Roda (1410 - 1413) i probablement del de St. Cugat del Vallès (1416 - 1419).

El tractat «Contra alchimistas»

En l'obra «Contra alchimistas», Estruc estableix la seva argumentació sobre vuit qüestions fonamentals. Per altra part, l'Eimeric en el seu tractat, basa també els seus raonaments en vuit qüestions que, com Luanco va comprovar (***), coincideixen exactament amb les de l'Estruc. És difícil, per tant, dir amb seguretat qui va ésser el primer a escriure aquest tractat. Els vuit anys d'antelació de l'obra de l'Eimeric no són, de fet, una prova definitiva.

Les vuit qüestions esmentades són:

Prima questio est: aurum, argentum et lapides preciosi si in mundi principio habuerunt esse.

Secunda questio est: aurum, argentum et lapides preciosi si post usque hodie habuerunt esse.

Tertia questio est: aurum, argentum et lapides preciosi si per naturam et ubi habuerunt esse.

Quarta questio est: aurum, et argentum et lapides preciosi si partem habent depuratam esse.

Quinta questio est: aurum, argentum et lapides preciosi si partem possunt habere et esse in existència.

Sesta questio est: aurum, argentum et lapides preciosi si partem possunt habere et esse in apariència.

(***) Aquest autor va comparar el tractat de l'Estruc amb la informació que sobre l'obra de l'Eimeric li va proporcionar En Menéndez y Pelayo. Va comprovar que les vuit qüestions (excepte la quarta, que en la nota de Menéndez y Pelayo no era reproduïda, probablement per ser il·legible) eren gairebé exactes en ambdues obres.

Septima questio est: aurum, argentum et lapides preciosi que per artem habent apariència si possumus illis uti licite per omnia.

Octava questio est: si auxilio demonum hujusmundi ars possit esse in eficacia.

Tot això queda ja molt lluny: l'Eimeric, l'Arnau de Vilanova, l'Estruc... Gent de Catalunya, gent de Girona que van passar trepitjant fort.

També queden lluny, però, no tant, els alquimistes i la Inquisició. D'inquisidors, n'hi haurà sempre. D'alquimistes, no m'atreuria a assegurar-ho, però sembla que encara en queda algun. De fet, la seva activitat va continuar fins al 1661, any en què Robert Boyle va publicar el llibre «The Sceptical Chemist»; fou el moment en què aparequé la Química tal com l'entendem avui. Sembla, però, que l'activitat d'uns pocs alquimistes ha continuat fins als nostres dies. Si en queda algun per la nostra terra, cosa que dubto, cal pensar que deu treballar amb més tranquil·litat que els seus antecessors.

BIBLIOGRAFIA

1. Casal i Fàbrega, J.: «Els químics d'ahir: Arnau de Vilanova i un dels seus tractats d'alquímia». Butlletí de la Societat Catalana de Ciències Físiques, Químiques i Matemàtiques, volum I, núm. 1 (Barcelona) (1977).
2. Holmyard, E. J.: «Alquímia». Ediciones Redecilla. Barcelona, 1961.
3. Luanco, J. R. de: «Ramon Llull considerado como alquímista», Tipografía J. Roviralta. Barcelona, 1870.
4. Llorca, B.: «La Inquisición en España». Ed. Labor, S. A. Barcelona, 1936.
5. Fort i Cogul, E.: «La Inquisició i Ramon Llull». R. Dalmau, editor. Barcelona, 1972.
6. Grahit i Papell, E.: «Catalanes ilustres. El inquisidor Fray Nicolás Eymerich». Imprenta M. Llach. Girona, 1878.
7. Luanco, J. R. de: «Un libro más para el catálogo de los escritores catalanes». Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, t. III, p. 309-327. Barcelona, 1880.
8. Likhatscheff, N.: «Une lettre de Nicolas Eymerich». Melanges offerts a M. Emile Chatelain. H. Champion, edictor. París, 1910.
9. Alsus i Torrent, P.: «Ensaig historich sobre la vila de Banyolas». L. Obradors-P. Sulé. Barcelona, 1872.